

Čtenář 16. století v českých zemích – východiska a možnosti výzkumu Jan Pišna

Posudek diplomové práce

Předložená diplomová práce se na základě knižních pramenů, retrospektivní národní bibliografie a dosavadních badatelských výsledků humanitních věd zamýšlí nad výsečí české knižní kultury předbělohorského století, kterou představuje fenomén čtenáře. Hned úvodem je třeba konstatovat, že jde o téma, které se v tomto rozsahu a pro toto „odlehlé“ období u nás řeší vůbec poprvé, a ve srovnání se zahraničím o několik desetiletí opožděně. Četbě, čtenářství nebo čtenáři prozatím věnovali pozornost nanejvýše čeští nebo moravští literární historikové, ale jen se zřetelem k 19. - 21. století, jejichž literární terén i společenská struktura jsou dostatečně známé. Období raného novověku však skýtá řadu bariér, které budou výzkum knižní kultury ztěžovat už jen proto, že dosavadní knihověda žádné syntetické pohledy na 16. století zatím neopatřila. Právě na předložené diplomové práci však shledáváme, jak důležitá a vlastně i nezbytná bude spolupráce literární historie s obecnou historií, knihovědou a několika dalšími společenskovědními disciplínami.

Na komplexnost knižní kultury a mezioborový charakter výzkumu upozorňuje Pišna průběžně v různých souvislostech, poprvé hned v *Úvodu*, když vytyčuje nutný požadavek „jednotlivá fakta interpretovat v daleko širším rámci a mít neustále na paměti jejich vzájemnou provázanost“. Je také sympatické konstatování, že se tu neusiluje o práci materiálového charakteru, ale o „hledání cest“ ve známých, nebo jen tušených kontextech (7-8). Pišna proto na základě vlastního dlouhodobého zájmu o literárněhistorické aspekty knižní kultury vystavěl diplomovou práci velmi rozumně do šesti základních kapitol. Vychází je věnována *metodologickým východiskům* (9-19). Diplomant tu osvědčil velmi dobrou znalost základní cizojazyčné literatury, vyprodukované během posledních let francouzskou, anglo-americkou či německou školou anebo ve slovanských kruzích. Na tomto výběru, který dle sil jednotlivce mohl ovšem zohlednit jen špičku ledovce, pod níž se skrývá dnes až nepřehlédnutelné množství monografií a časopiseckých studií, s jistotou podal slovníkové vymezení třinácti klíčových pojmů, s nimiž postupně pracuje (18-19). Při zpětném pohledu na domácí bádání je tu po právu vzpomenu ta zakladatelská role kulturního historika Zikmunda Wintra, ale nic nebránilo tomu, aby situace u nás (zejména ve srovnání s Polskem) byla posouzena ostřeji a kritičtěji, kupříkladu krátkým zamyšlením nad publikací Mirjam Bohatcové „Česká kniha“ (Praha 1990), která představuje zatím vrchol diachronního pohledu na domácí knižní kulturu.

Druhá kapitola diplomové práce se věnuje nástinu *dobových determinací* čili stavu společnosti, náboženské otázky, vzdělávání a pedagogických institucí (20-29). Pišna ve své práci sleduje České země jako celek i s Markrabstvím, oběma Lužicemi a Slezskem. Dle mého názoru je to při propedeutickém pohledu ještě únosné, ale budoucí materiálový výzkum se bez prvotní specializace neobejde, ba dokonce ani České království nebude možno obsáhnout jinak než se zvláštním zřetelem k Čechám a zvláštním zřetelem k Moravě. Musíme si totiž uvědomit, že právě ony dobové determinace už v raném novověku spoluvytvářely značně diversifikovanou společnost a co bylo možné na Moravě (kupř. v otázkách náboženské svobody), to nebylo únosné v centralizovanějších Čechách. Bude třeba zkoumat, jaký vliv měla česká i moravská společnost (aristokracie, klérus, měšťanstvo) na literární život, na prosazování renesance a humanismu, s jakými možnostmi se do tohoto procesu zapojila Pražská univerzita nebo Olomoucké biskupství. Teprve na těchto dílčích, a přesto teritoriálně širokých sondách budou moci příští generace stavět určité syntézy.

Vložená třetí kapitola o *objektivních a subjektivních hlediscích četby* vlastně uvozuje další pasáž, zabývající se *knižní kulturou a jejím vztahem ke složce zvané čtenářská kultura* (30-50). Zcela lze souhlasit s premisou, že základní materií představuje kniha, ale už méně s tím, že na její podobě „čtenář sám jako jedinec nemá žádný podíl“ (30). To zcela určitě platí až do obrozeneckých dob u nás – alespoň pro druhou polovinu 15. a první polovinu 16. století mohu potvrdit, že čtenář stál jako by v pozadí a byl spíše pasivní než aktivní účastník dialogu, ale nikoli v cizině, kde mezi výrobní sférou a konzumentem zastihujeme jistou tvůrčí tenzi. Jak vyplývá správně z Pišnova výkladu, na knižní kultuře bude třeba sledovat jevy progresivní, tradicionalistické i regresivní a pokládat si přitom otázky, jimiž se dosavadní paleobohemistika příliš nevěnovala. Velmi dobře víme, že se setrvale zkoumaly jen literárněvědné kvality textu a vše, co stálo vně tohoto teritoria, bylo nepodstatné, takže kupříkladu nevíme, jak nákup literatury ovlivňovala přítomnost ilustrace nebo stylová úroveň knižní vazby, jak na recepci textu spolupůsobil písmový fundus nebo do jaké míry byla předbělohorská cenzura, mimochodem značně kastigovanější než v cizině, schopná ideologicky ovlivnit literární konzum, přimknutý k téměř nekontrolovatelnému dovozu knižního zboží z ciziny. Neméně otázek před nás postaví téma knižního obchodu, jehož živelně atomizovaný ráz odpovídal stavu domácího knihtiskařství. Důležitá pasáž této kapitoly je věnována tzv. rámcovým částem knihy, jimž se naši předchůdci badatelsky věnovali rovněž jen zřídkakdy, takže obrovský výpovědní potenciál dedikací a předmluv zatím uniká. Především jde o sdělení týkající se inspirátorské role nižší aristokracie a kléru v procesu konstituování původní či překladové literatury pro měšťanskou společnost, anebo naopak o narážky na technickou nevypělost čtenáře, vložené do instruktivních návodů k rejstříkům nebo erratům první poloviny 16. století.

Rozsáhlá a pro diplomové téma důležitá pátá kapitola sleduje *způsoby a charakter čtení* (51-65). Autor ji opřel o mimořádnou znalost domácí pramenné i vědecké literatury. Za zvlášť zdařilé pokládám pasáže o výuce čtení a o soudobém školském systému vůbec. Příjemně překvapuje autorova schopnost vyhledat ve starších (Wintrových) člancích relevantní fakta a uměřeným výkladem je povýšit tam, kam toho kulturní historie nebyla schopna, totiž na mezioborovou úroveň. Za zcela kardinální alespoň pro starší část 16. století pokládám Pišnovy reflexe edičního zpracování a typografického zvládnutí rukopisné předlohy, neboť stránkování, listování, marginálie, poznámky pod čarou a další evidenční aparát kultivoval čtenářovu schopnost vnímat text plnohodnotně. Pišna si v souvislosti s teoretickým a praktickým aspektem čtení a vývojem čtenářských schopností rovněž klade otázku repetitivního a selektivního přístupu k četbě a zde správně kriticky připomíná, že zatímco knihovědce tento pohled zaujal se zpožděním alespoň v poslední době, paleobohemisté ho za důležitý prozatím nepovažují.

Šestou kapitolu, zabývající se *knižní produkcí předbělohorského století* (66-80), bylo jako součást práce možno očekávat už z toho důvodu, že mluvíme-li o čtenáři, musíme sledovat rovněž literární dimenzi zadaného tématu. Diplomant zde chválabohu nepodlehł snaze předložit školometsky diachronní pohled. Na základě Knihopisu proto sledoval frekvenci opakovaných vydání a jejich tematický profil, aby exaktně doložil evergreeny čtenářských zájmů. Jako u předešlé kapitoly i tato část mohla zvolený koridor téměř donekonečna rozšiřovat dalšími úhly pohledu, kupříkladu sledováním žánrového systému, který se nevyvíjel ve vakuu, ale ani pod jednostranným vlivem zahraniční literatury, nýbrž v jisté reakci na potřeby a schopnosti domácího (především měšťanského) publika. Ovšem to, co detailně nestačily pokrýt tři generace paleobohemistů, nelze očekávat od dílčí kapitoly dílčí diplomové práce. Za důležitější považuji, že se Pišnovi podařilo obnažit jádro soudobých vydavatelských snah, které reflektovaly náboženskou, školní a zábavnou četbu, a naopak upozornit na lakuny, které aspoň pro bilingvní část čtenářské obce suploval knižní import (antická, vědecká a populárně naučná latinská či německá próza). Musím však opakovat to, co

už zde bylo řečeno v souvislosti s širokým teritoriálním vymezením zkoumaného čtenářství – tentokrát v souvislosti s nerovnoměrným vývojem české literatury během první a během druhé poloviny 16. století. Tak jako se českým prvotiskařům nepodařilo příliš úspěšně nastartovat nový typ literární a čtenářské kultury, ukotvený v masově rozšiřovaném textu, s jistými obtížemi zápasily i mladší generace 20. a 30. let 16. století, takže s vleklým dluhem minulosti se počali vypořádávat vlastně až autoři, vydavatelé a tiskaři po šmalkaldské válce, zejména Melantrich a jeho nástupci. Diplomantovi dávám v úvahu, zda bude napříště nutné pracovat s módním, ale v praxi málo uchopitelným termínem „dobového literárního kánonu“, resp. zda bude nutné pokoušet se být jen o částečnou rekonstrukci jakéhosi „korpusu“ (77). Ten lze na základě domácí rektrospektivní bibliografie sice obejmout, ale bude zřejmě neúplný. Zatímco totiž vztah mezi domácím výrobcem a domácím konzumentem se udržoval v jisté rovnováze, při předpokládané síle knižního dovozu 15. a 16. století, která se zračí na skladbě našich historických knižních fondů, mám spíše důvod uvažovat o silovém působení německé (nadřazené) kultury. Navíc ne vše, co k nám bylo dovezeno, anebo co bylo u nás napsáno, přeloženo a vyrobeno, sloužilo plošnému konzumu, který se neustále drobil módními vlnami (latinské humanistické básnictví). Tak jako v teorii cenzury zjistíme tedy i v čtenářském „korpusu“ stejné pnutí mezi teoretickými zájmy či požadavky a praktickými možnostmi, jak jich dosáhnout. Spíše bych cítil potřebu literární historiky z pozice knižní kultury inspirovat v tom smyslu, že dějinný proces netvoří jen „vyšší“ hodnoty, ale i běžný „nižší“ konzum a ve zkoumané (i mladší) době nejen díla tištěná, ale i rukopisná.

Sedmá kapitola o *úkolech a směrech dalšího výzkumu čtenářství* (81-86) a následující *Závěr* (87-89) chápu jako prubířské kameny, na nichž mohl diplomant své „skromné vykročení“ buď vyhrát, anebo prohrát. Obě pasáže jasně prokazují, že díky svému letitému zájmu o starší českou literaturu a díky dnes už nezanedbatelné praxi s historickými knižními fondy se diplomant nenechal přitáhnout k jednotlivinám, ale naopak zjednal si dostatečný nadhled nad všemi aspekty zadaného tématu. Ty, jak programově vytyčuje, žádají úzkou spolupráci literární vědy, knihovnědy a historické sociologie. Je jen škoda, že diplomant se při této příležitosti neopřel o svou erudici a fantazii a neodvážil se v závěru předložit nárys mezioborových témat, která by měla být primárně, avšak v logické souslednosti zpracována. Považoval bych to za přirozené vyústění této badatelské etapy. To však nic nemění na tom, že předložená práce zcela splňuje nároky diplomního úkolu, ba naopak v komparaci s některými jinými, které jsem posuzoval, se vyznačuje originalitou, přemýšlivostí a nebojácností pustit se s oporou vlastní publikační činnosti i rozsáhlé studijní literatury na teritorium, které zatím ještě nikdo v takové šíři badatelsky nenavštívil. Proto diplomovou práci doporučuji k obhajobě a hodnotím známkou

v ý b o r n ě

Diplomantovi nad rámec tohoto posudku rovněž doporučuji vhodně uchopenou výseč (kupř. obsahové a formální studium předbělohorských dedikací a předmluv) zvolit jako téma doktorského studia na katedře bohemistiky. Tato diplomová práce k tomuto pobídnutí zcela opravňuje.

doc. dr. Petr Voit, CSc.,
Ústav informačních studií a knihovnictví
FF UK Praha

V Praze 21. 8. 2012